

Våra största kortvingar i folketro och skräck

ANDERS N. NILSSON

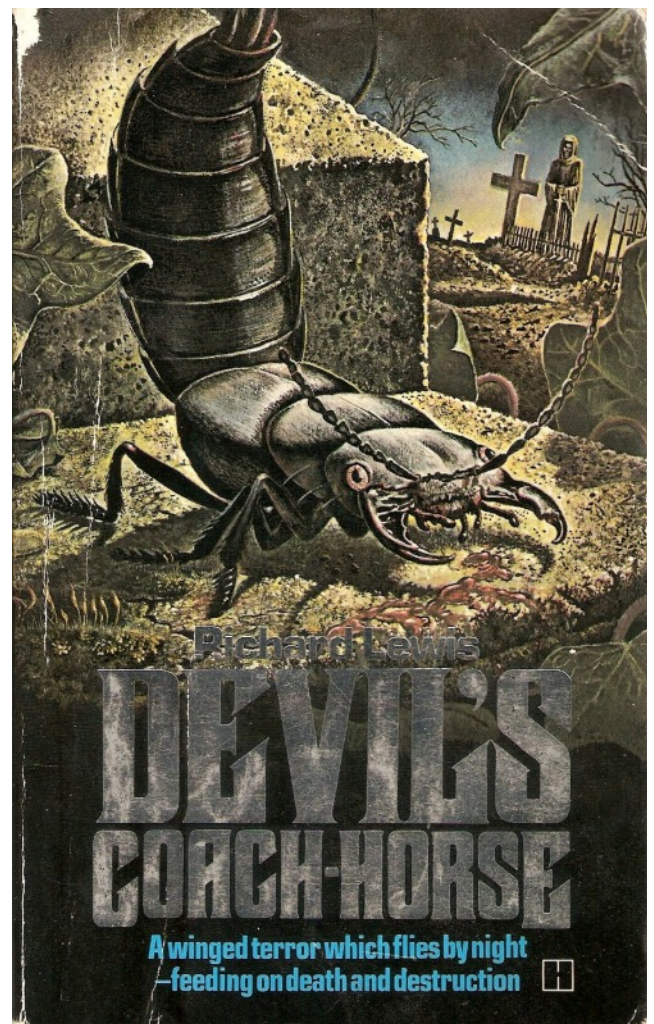
Stora och kaxiga

Kombinationen av en kroppslängd på upp emot tre centimeter och en god portion kamplusta har medfört att våra mer storvuxna representanter av den artrika skalbaggsfamiljen kortvingar tidigt försetts med folkliga namn. Den brittiska och irländska benämningen *djävulens vagnshäst* finns belagd bakåt till 1840, men anses vara betydligt äldre. Till Sverige misstänker jag att detta namn kom 1914 med John Wards artikel om arten *Ocypus olens* i det zoologiska samlingsverket *Vår underbara värld*. Ward håller en individ han träffat på för att vara en av ”våra allra fulaste insekter” och beskriver den i följande ordalag: ”Han påminde något om en stor uppretad tvestjärt dock utan den kluvna tången, men med ett stort huvud, som bar ett par vilt blickande ögon. Färgen, alldeles korpsvart, bidrog också till att ge honom ett hemskt olycksbådande yttre” (s. 469). Denna skalbagge intar vid fara en försvarsställning med det framsträckta huvudets stora käkar utspärrade och bakkroppen uppåtriktad, vilket även gett den det engelska namnet *cocktail* (sv. tuppstjärt). Nåt att tänka på när man läppjar på sin martini.

Stinkande jätteoxe

Från bakkroppsspetsen på *Ocypus olens* kan droppar av en hemskt luktande vätska komma fram, ett fenomen som ligger bakom det idag i DYNTAXA accepterade svenska trivialnamnet *stinkande kortvinge*; ett namn som tycks härröra från Carl-Cedric Coulianos svenska bearbetning av Michael Chinerys *Nordeuropas insekter* från 1976. En betydligt äldre svensk benämning på våra

stora kortvingar, som förefaller att idag vara bortglömd, är *blåsgump*, förtecknad redan av Fischerström (1780, del 2, s. 217), Almqvist (1842, del 1, s. 523) och Dalin (1850–1855, del 1, s. 205), den senare med följande förklaring: ”Insektslägte af Skalbaggarna, en tum lång med smal, tunn, mjuk kropp, baktill försedd med två spetsar. Uppehåller sig i gödsel och bits häftigt. Staphylinus.” Fischerström förklarar benämningens uppkomst med att när djuren oroas så ”framkomma hastigt 2:ne små hvitgula

Omslag till den engelska originalutgåvan från 1979 av Richard Lewis roman *The Devil's Coach-Horse*.

blåsor ur gumpändan.” Thomson (1862, s. 48) listar under ”Genus Staphylinus” de båda trivialnamnen blåsgump och kortvinge som synonyma. Hans släkte motsvarar närmast Palms släktgrupp Staphylinini. Personligen håller jag *jätteblåsgump* för att vara en bra svensk benämning på *olens*.

Gustaf Dahlbom tycks ensam om att benämna kortvingarna *vingbagg*, vilket han gör i sin förträffliga bok i tillämpad entomologi från 1837. *Creophilus maxillosus* benämner han således den ”Skäckiga Vingbaggen” (s. 37), medan *olens* tyvärr ej omnämns av Dahlbom. Ej heller Hugo Kranck (1928) omnämner *olens*, men bidrar förstås med svenska trivialnamn på många

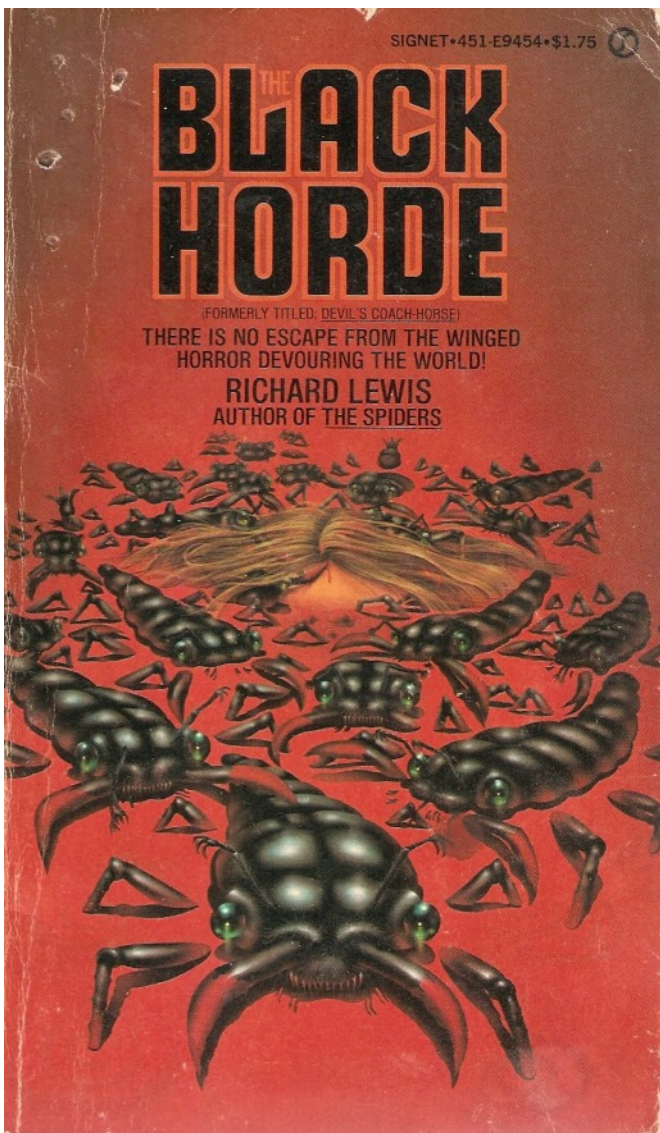
kortvingar. De mer storväxta släktena, inklusive *Ocypus*, benämner han *storkortvingar*.

Enligt Wards iakttagelser är den stora kortvingen *Ocypus olens* duktig på att bitas med sina välutvecklade käkar och kan även bita igenom ett fingers ytterhud. Enligt äldre brittisk folktro hade en bagge av detta slag ätit ur innandömet i Evas äpple i Paradiset, och för denna synd belönar Vår Herre den som dödar en artfrände med att förlåta sju begångna synder. Enligt Thure Palm (1949) kan även den nästan lika storväxta *Staphylinus caesareus* på samma sätt utsöndra en stinkande vätska och med sina käkar bita igenom handens hud. Palm var inte särskilt mycket för svenska trivialnamn och är mycket återhållsam med dem i sin behandling av Sveriges kortvingar i serien *Svensk Insektfauna* (underfamilj Staphylininae år 1963).

Stora kortvingar har även figurerat i den nordiska folktron och Finn Magnusen (1822) menar att de liknats vid jättarnas stora svarta oxar. På Island torde det främst ha rört sig om arten *Creophilus maxillosus*, vilken där benämns *jötun-uxi*. Jotun var de jättar vars namn återfinns i det norska fjällmassivet Jotunheimen. Av det slag som man i filmen *Trolljegeren* kan få se uppe i Dovre. Enligt Magnusen höll bönderna baggen för giftig och omöjlig att döda. Någon som skurit den itu fick se hur de båda delarna kröp samman och återförenades. I sanning ett märkligt djur. I England blev man alltså belönad av Gud för att ta kål på stora kortvingar, medan det på Island inte ens var lönt att försöka.

Skräckförfattaren Richard Lewis

Trots sina historiska kopplingar till djävulen och jättar är berättelser om kortvingar mycket ovanliga i den moderna populärkulturen. Ett lysande undantag är romanen *The Devil's Coach-Horse* från 1979 skriven av Richard Lewis, på svenska 1982 som *Djävuls-skalbagg* i översättning av

Den amerikanska pocketutgåvan av *The Devil's Coach-Horse* från 1980 fick titeln utbytt mot *The Black Horde*.

Margreth Johansson. Signets amerikanska utgåva från 1980 har den alternativa titeln *The Black Horde*.

Pseudonymen Richard Lewis användes av engelsmannen Alan Radnor (f. 1945) för några av hans romaner inom horrorgenren (Mondozilla 2014). Radnor måste räknas som en av de riktigt stora inom subgenren leddjursskräck. Hans debutroman *The Spiders* från 1978 fick en uppföljare i *The Web* från 1981. Muterade kackerlackor med smak för människokött avhandlades i romanen *Night Killers* från 1983. Nämnas kan här även romanen *Parasite* från 1980, i vilken en muterad form av snäckfeberparasiten *Schistosoma* sprider sig till England via sina värdjur sötvattensnäckor. Vid sidan av *Djävuls-skalbaggen* finns Radnor representerad på svenska endast med *Rabid – Skräckens offer* från 1981, en roman skriven efter David Cronenbergs film *Rabid*.

Djävuls-skalbaggen

Romanen *Djävuls-skalbaggen* är av typen ”naturen slår tillbaka”, vilket innebär att några otäcka organismer löper amok på grund av att människan rubbat den ekologiska balansen (Qvist 1992). Den massiva användningen av biocider inom jordbruket anses här ha berövat de rovlevande skalbaggar deras naturliga bytesdjur, som dagmaskar och insektslarver. Istället utvecklas de snabbt till att leva av kött från större däggdjur som människan. Den brittiske entomologen John Masters driver vid en ekologikonferens i Rom tesen att ”medan insekterna anpassade sig till en snabbt föränderlig omgivning, skulle människan inte kunna klara av dessa förändringar” (s. 6). Som bevis för sina påståenden har Masters till konferensen tagit med sig några olika djur, inklusive skalbaggar, som visar prov på de förändringar han förutspår. När planet han delar med en brittisk och två amerikanska forskare så kraschar i ett snöoväder i Alperna angrips

deras kroppar av muterade skalbaggar som efter att ha ätit av deras kött lägger ägg inne i deras kroppar. Kropparna får ligga infrysta fram till våren då de fraktas till Cambridge respektive Chicago för begravning. Från liken emanerar så de skalbaggar som ska komma att slå västvärlden med fasa.

Valet av Chicago är inte så dumt då författaren härigenom kan låta skalbaggar gå till attack och föröka sig i stadens stora slakthus. I Cambridge är de första offren ett par som har ett romantiskt möte på kyrkogården nära Masters nygrävda grav. Både i England och i USA tillåts skalbaggar härja fritt rätt länge innan de börjar kopplas ihop med de blodiga dödsfall de orsakat. Då sambanden mellan krypen och de effekter de ger upphov till ter sig så osannolika vill helt enkelt ingen acceptera dem som verkliga. Masters kollega i

På svenska fick Richard Lewis roman *The Devil's Coach-Horse* heta *Djävuls-skalbaggen* och alltså inte Djävulens vagnshäst.

Cambridge, Paul Adams, som utreder dödsfallen tillsammans med polisen minns att en gammal föreläsare en gång sagt: ”Vänta er alltid det oväntade i naturen”. Men människoätande skalbaggar? Omöjligt. De hitintills oförargliga skalbaggar ser ju precis likadana ut som de alltid har gjort. Det är bara deras beteende som förändrats, eller det som Masters i sina efterlämnade anteckningar beskrev som ”kemiska” förändringar.

Ett blodigt krig

En speciell övervakningsstyrka upprättas i England med representanter för polis, armén och flygvapnet tillsammans med ledande entomologer. Men man ligger hela tiden ett steg efter då de stora kortvingarna genom sin flygförmåga är bra på att sprida sig. Liken staplas på hög. Ett litet sår och blodlukten lockar till sig odjuret, som snabbt gnager sig in i kroppen och frossar på det mjuka köttet medan blodet strömmar. Utvalda offers, som regel problemfyllda, levnadshistoria presenteras innan Lewis låter baggarna ta kål på dem, unga som gamla.

Både i USA och Storbritannien tar landets högsta ledning kommandot i den nationella krissituation som råder. Medan militärerna vill utrota de infernaliska krypen med gifter och bomber letar forskarna efter någon smartare och mer långsiktig lösning på problemen. Men tiden rinner snabbt ut. Paul Adams hinner trots detta med att starta ett intensivt kärleksförhållande med kollegan Irene Buckley, en av Englands ledande experter på ryggradslösa djur.

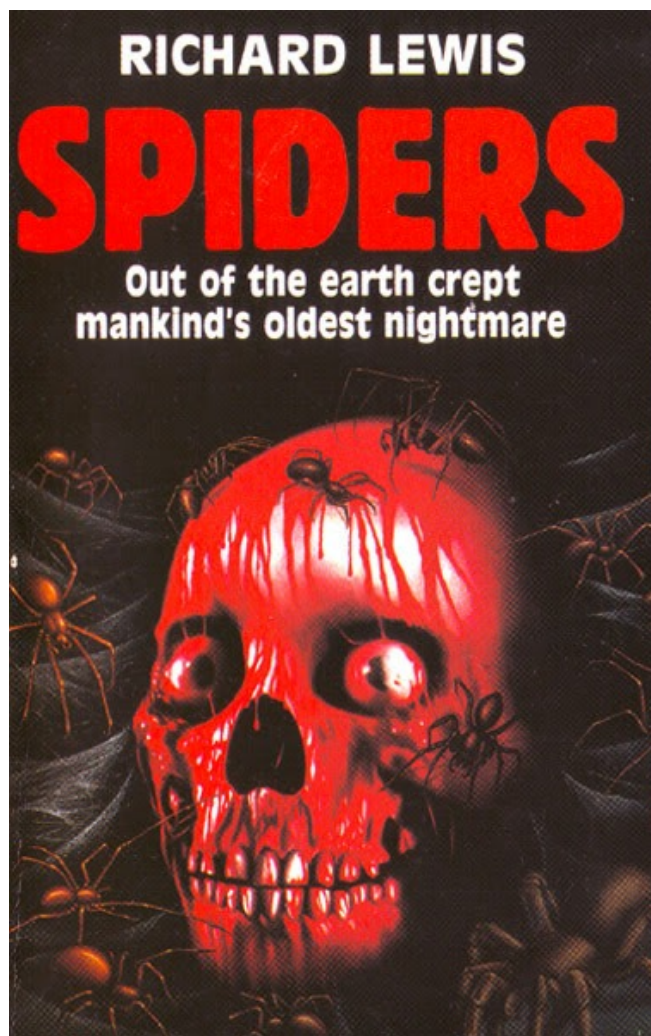
Efter att ha gett premiärministern en lektion i ekologins grunder ser Adams till att Masters lik grävs upp och undersöks varvid döda skalbaggar och ägg hittas inne i hans kropp. Även om sambanden nu klarnar tycks ingen lösning finnas till hands. Skalbaggar har nu spridit sig ända till Manchester där en playboy tillsammans med en av sina många hemliga älskarinnor angrips via ventilations-

systemet mitt i en herdestund. Det blir en blodig och utdragen död.

Koloradoskalbaggar som dråpare

I USA läser presidenten en ingående rapport om insekternas historia och biologi, och får även en översikt av olika metoder att bekämpa dem. Märkligt nog har USA drabbats även av koloradoskalbaggar, som även de övergått till att äta stora däggdjur. En nog så kraftig omställning för en växtätare med potatisväxter som normal föda. Märkliga är även många av de översättningar av insektsnamn som används i boken. Lövskogsnunnan får till exempel heta ”zigenarmal”, en direkt översättning av engelskans *gypsy moth*.

Dramatiken når sin höjdpunkt när en hel förskoleklass på utflykt angrips av ett moln

Suggestivt omslag från engelsk pocketutgåva från 1987 av Richard Lewis debutroman *Spiders*, som utkom i original redan 1978.

av skalbaggar: ”De föll från himlen som svart snö. Hon kände ett hugg i sidan av halsen, lyfte armen och drog tillbaka den täckt av blod. Och sedan kändes hela kroppen som om den slets i stycken. Vilket var precis vad som hände.” (s. 132). Här möter vi för första gången den andra generationen djävuls-skalbaggar, som vet vad den ska angripa utan att behöva anlockas av blodlukten. Bara en liten pojke överlever attacken.

Virus nästa hot?

Forskarna har under tiden hunnit få fram ett feromon som lockar till sig artens hanar i stora svärmar. Doftämnet exponeras i ett stort stembrott och när svärmen är stor nog släpper militären sina brandbomber. Metoden används därefter på flera platser. Även om man på detta sätt blir av med så gott som alla hanar kvarstår en okänd mängd av redan befruktade honor, vilka förväntas lägga ägg inför den annalkande vintern. Lösningen på problemen kommer i form av ett till synes artspecifikt virus man kunnat extrahera ur döende djävuls-skalbaggar för att sedan spruta ut över dem i naturen.

När så till sist Paul Adams äntligen förstår innebörden av de ”kemiska förändringar” som Masters kommit på spåren blir han själv bokens sista offer för de dödliga insekterna. Inget *happy end* således! När man lägger ut döda kreaturskroppar preparerade med virus visar det sig att baggarna ändå föredrar levande människor. Trots att han är iklädd en skyddsdräkt drabbas Adams av panik varvid dräkten rivs sönder av taggiga buskar och de dödliga krypen ger sig på hans varma skinn.

Men professor Thomson, vars grupp isolerat detta virus, varnar för att dess användande inte utgör någon långsiktig lösning, utan tvärtom innebär ytterligare manipulering med naturen, vilket även den kan komma att leda till nya och svårare problem på sikt. Det faktum att viruset bara

var rent till 99,99 % antyds i bokens epilóg utgöra en tickande bomb, och när den slutliga katastrofen infinner sig tycks bara vara en tidsfråga.

Källor

- Almqvist, Carl Jonas Love, 1842–1844: *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick*. Örebro: N.M. Lindhs Boktryckeri.
- Dahlbom, Anders Gustaf, 1837: *Kort underrättelse om skandinaviska insekters allmänna skada och nytta i hushållningen. En handbok för landbrukare och naturforskare*. Lund: Berling.
- Dalin, A.F. 1850–1855: *Ordbok öfver svenska språket*, 1–2. Stockholm.
- Fischerström, Johan, 1779–92: *Nya svenska ekonomiska dictionnairen. Eller försök til et almänt och fullständigt lexicon, i svenska hushållningen och naturläran*. Stockholm: Carl Stolpe.
- Kranck, H. 1928: *Faunistisk handbok. Ålands skalbaggar i urval*. Åbo: Eget förlag.
- Lewis, Richard, 1981: *Rabid – Skräckens offer*. Kalla Kårar nr 65. Stockholm: B. Wahlström.
- Lewis, Richard, 1982: *Djävuls-skalbaggen*. Kalla Kårar nr 74. Stockholm: B. Wahlström.
- Magnusen, Finn, 1822: Den äldre eddan, i: J.G. Liljegren (red.), *Fornnordiska häfder. Afhandlingar öfver skandinaviska fornalderns religion, konst och vetenskap, så väl under katholska som hedna tiden*. Första häftet. Stockholm.
- Mondozilla, 2014: Richard Lewis, <https://horrorpedia.com/2014/01/28/richard-lewis-horror-author/>.
- Palm, Thure, 1949: Kortvingarnas väldiga skara, s. 379–389, i: Carl H. Lindroth & Gösta Notini (red.), *Svenska djur. Insekterna*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Qvist, P.O. 1992: Naturen slår tillbaka, s. 103–128 i: Jan Broberg (red.), *Skräckens ansikte*. Stockholm: Carlsson.
- Thomson, C.G. 1862: *Skandinaviens insecter. En handbok i entomologi, till elementar, läroverkens tjänst*. Lund: F. Berling.
- Ward, John J. 1914: Djävulens vagnshäst, s. 469–472, i: Lars Gabriel Andersson (red.), *Vår underbara värld. Populära naturskildringar i ord och bild*. Första bandet. Stockholm: AB Ljus.

Författarens adress:

andersnnilsson258@gmail.com